

Beata Ziajka
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

Jaka ma być baba, czyli wizerunek kobiety w językowym obrazie świata wiejskiej wspólnoty kulturowej

Obraz kobiety utrwalony w języku wiejskiej wspólnoty kulturowej jest wynikiem nie tylko doświadczenia indywidualnego, ale przede wszystkim wielowiekowego doświadczenia zbiorowego, ukształtowanego głównie przez religię i obyczaje. Pozycja i rola kobiety została zakodowana w języku w postaci ogólnych sądów, przypisujących jej pewne cechy wraz z ich pozytywną lub negatywną waloryzacją (Jędrzejko 1994: 159).

Analizowany w niniejszym artykule materiał badawczy został zebrany drogą wywiadów we wsi Zagórze w powiecie chrzanowskim. Odtworzony na jego podstawie wizerunek kobiety jest obrazem utrwalonym w leksyce najstarszych mieszkańców wsi, a więc osób powyżej 65 roku życia.

Poprzez analizę danych językowych poznajemy kulturę danej wspólnoty, jej sposoby konceptualizacji i kategoryzacji rzeczywistości. Dla właściwej interpretacji komunikatu językowego bardzo ważne są również dane przyjęzykowe, przez które rozumiem za J. Bartmińskim „całą społecznie relewantną komunikacyjnie i utrwaloną społecznie wiedzę o świecie, wspólną nadawcy i odbiorcy, wraz z towarzyszącymi wiedzy przekonaniami i wierzeniami” (Bartmiński 2001: 28).

Społeczność wiejska charakteryzuje się właściwym sobie sposobem postrzegania świata, opartym w zasadzie na przechowywanych w umyśle modelach i wzorcach postępowania. Stereotypowy obraz świata, niezależnie od tego, w jakim stopniu został utrwalony w świadomości użytkowników języka, jest obrazem podmiotowym,

subiektywnym, ponieważ wiedza o świecie obiektywnym „jest filtrowana przez społeczną świadomość, jest transformowana odpowiednio do przyjętego przez społeczność systemu norm i wartości, potrzeb i postaw” (Bartmiński, Panasiuk 1993: 385-386).

Odtworzony przeze mnie wizerunek kobiety jest więc obrazem aksjologicznym, opartym w dużej mierze na wspólnej „bazie doświadczeniowej” społeczności wiejskiej. Wykorzystany w artykule materiał badawczy to nie tylko słownictwo dyferencyjne, lecz także leksyka wspólnoodmianowa (Markowski 1992: 16), stanowiąca podstawę współczesnej polszczyzny. Ograniczenie się do analizy słownictwa dyferencyjnego w miejscowości, w której większość mieszkańców posługuje się kodem mieszanym (Kurek 1995: 23), dałoby obraz niepełny i zawężony (Markowski 1990: 10). Analizie poddane zostały zatem różnorodne semantycznie jednostki leksykalne funkcjonujące w polszczyźnie mówionej zagórzan, kliszowane teksty oraz wypowiedzi mieszkańców wsi. Niektóre z podanych przeze mnie niżej definicje wyrazów różnią się od definicji słownikowych, np. *dewotka* według mieszkańców Zagórza to starsza kobieta, która śledzi życie osobiste innych osób, plotkara. *Słownik języka polskiego* pod redakcją S. Dubisza podaje inną definicję dewotki: ‘osoba przestrzegająca przepisów religijnych z przesadną gorliwością’ (SJP I: 260). Różnice pomiędzy definicjami są efektem typowych dla obszarów wiejskich przesunięć semantycznych, w wyniku których niektóre wyrazy nabierają innych znaczeń, często związanych ze sferą konotacji.

Do rekonstrukcji obrazu kobiety utrwalonego w świadomości mieszkańców Zagórza wykorzystuję niektóre z wyodrębnionych przez J. Bartmińskiego klas semantycznych dotyczących nazw ludzi (por. Bartmiński 1999: 117-118), w obrębie tych klas wyszczególniam podklasy. Wyrazy należące do leksyki wspólnoodmianowej kwalifikuję na podstawie *Słownika języka polskiego* pod redakcją S. Dubisza. Słownictwo wspólnoodmianowe oznaczam skrótem SW.

POSTAWA MORALNA EROTYZM / NIEPRYZWOITOŚĆ

bączyca gw. bŭncyca ‘kobieta, która urodziła nieślubne dziecko’

bezecnica gw. bezecńica ‘kobieta, która okryła się hańbą; kobieta nieskromna’

dupodajka gw. dupodaĭka ‘kobieta wyuzdana, rozpustna, utrzymująca stosunki seksualne z wieloma mężczyznami’

flądra SW gw. flŭndra ‘kobieta zdemoralizowana, utrzymująca stosunki płciowe z żonatymi mężczyznami’

gonicha gw. gŭńixa ‘kobieta niemoralna, uganiająca się za mężczyznami’

kocica SW gw. kŭoćica ‘kobieta z dużym temperamentem, rozbudzona erotycznie’

kochanica SW gw. *kuxoanica* 1. 'kochanka'; 2. 'kobieta związana z jakimś mężczyzną, niekoniecznie żonatym'

kurwa SW gw. *kurva* 'kobieta niemoralna, rozwiązała, utrzymująca stosunki płciowe z wieloma mężczyznami'

lafirynda SW gw. *lafirynda* 'kobieta lekkich obyczajów'

latawica gw. *lâtavica* 'kobieta uganiająca się za mężczyznami'

miłośnica SW gw. *miuśnica* 'kobieta kochliwa, często zmieniająca obiekt swojej miłości'

opica gw. *uopica* 'kobieta ubrana wyzywająco'

przespanica gw. *pšespanica* 'kobieta, która urodziła nieślubne dziecko'

suka SW gw. *suka* 'kobieta źle się prowadząca'

szlaja gw. *šlaja* 'kobieta źle się prowadząca'

szmata SW gw. *šmata* 'kobieta zachowująca się nieprzyzwoicie, niemoralnie'

ścigaczka gw. *šćigacka* 'kobieta uganiająca się za mężczyznami; rozpustna'

ściera gw. *šćyra* 'kobieta zachowująca się nieprzyzwoicie, niemoralnie'

zalotnica SW gw. *zalotnica* 'kobieta zalotna, kokietująca mężczyzn'

zdziera (zdzira) gw. *zžyra* 'kobieta amoralna, prowadząca rozpustne życie'

ZACHOWANIA SPOŁECZNE DOKUCZLIWOŚĆ / KŁÓTLIWOŚĆ

gangrena gw. *gangryna* 'kobieta męcząca, dokuczliwa, irytująca'

jazgrzyca gw. *iažgžyca* 'kobieta krzykliwa, kłótliva, o wysokim, piskliwym głosie'

jędza SW gw. *jynza* 'kobieta złośliwa, kłótliva, dokuczliwa'

kosa SW gw. *kuxosa* 'kobieta pyskata, mająca cięty język'

osa SW gw. *uosa* 'kobieta uszczypliwa, mająca cięty język, złośliwa'

pieklara gw. *pieklâra* 'kobieta kłótliva, często robiąca awantury'

szczekaczka gw. *ščekacka* 'kobieta gadatliwa, kłótliva, napastliwa, dająca wyraz swemu niezadowoleniu poprzez zaczepek'

świdrak gw. *šfidrâk* 'kobieta wścibska, przeszywająca swoim spojrzeniem'

tetrula gw. *tetrula* 'kobieta zrzędliva, zgryźliwa'

PLOTKARSTWO / GADULSTWO

bajcara gw. *bâicâra* 'kobieta lubiąca rozpowiadać historie mogące komuś zaszkodzić; plotkarka'

dewotka SW gw. *devotka* 'starsza kobieta, która śledzi życie osobiste innych osób; plotkara'

gderaczka gw. *gdyracka* 'kobieta dająca wyraz swemu niezadowoleniu poprzez ciągle narzekanie'

kumoszka SW gw. *kumuoska* 'kobieta wścibska, zajmująca się plotkami'

plotkara SW gw. *plotkara* 'kobieta rozpowiadająca plotki; kobieta wścibska'

rajfura SW gw. *rajfura* 'kobieta gadatliwa, lubiąca plotkować'

szczekaczka gw. *ščekacka* 'kobieta gadatliwa, kłótliva, napastliwa, dająca wyraz swemu niezadowoleniu poprzez zaczepki'

PŁACZLIWOŚĆ / UŻALANIE SIĘ NAD SOBĄ

buczek gw. *bucek* 'człowiek (ale głównie kobieta), który często płacze, jest zrzędlivy'

labieda gw. *labiyda* 'kobieta bez przerwy narzekająca; zrzęda'

płaczka SW gw. *puacka* 'kobieta często płacząca z blahego powodu'

skuczek gw. *skucek* 'kobieta płaczliwa, zanudzająca otoczenie swoim narzekaniem'

stękaczka gw. *stynkacka* 'kobieta nieustannie narzekająca'

ślupaczka gw. *ślupacka* 'kobieta płacząca z byle powodu'

WYGLĄD ZEWNĘTRZNY BUDOWA CIAŁA OTYŁOŚĆ

beczka SW gw. *becka* 'kobieta otyła, gruba, kształtem przypominająca beczkę'

buła SW gw. *buua* 'kobieta gruba, ociężała, a przez to nieskora do pracy'

krowa SW gw. *krova* 'kobieta otyła, ociężała, o powolnych, niezgrabnych ruchach'

krypicha gw. *krypixa* 'kobieta tęga, potężna'

labarucha gw. *labaruxa* 'kobieta leniwa, powolna, otyła'

landziara gw. *lańżara* 'kobieta potężna, wysoka i tęga, niezgrabna'

ociepa gw. *uoćepa* 'kobieta otyła'

oćwiara gw. *uoćfiara* 'kobieta otyła, ciężka'

słonica SW gw. *suŋnica* 'kobieta potężna, otyła, ociężała, niezgrabnie się poruszająca'

CHUDOŚĆ

drabina SW gw. *drabina* 'kobieta wysoka i chuda'

glizda gw. *glizda* 'kobieta wysoka i chuda'

igła SW gw. *igȳa* 'kobieta wysoka i chuda'
kostucha SW gw. *kostuxa* 'kobieta bardzo chuda, koścista, blada'
patyczara gw. *patycȳara* 'kobieta wysoka i bardzo chuda'
szczapa SW gw. *ščapa* 'kobieta bardzo szczupła'
szkapa SW gw. *škapa* 'kobieta chuda, drobna'

WZROST WYSOKI

drabina SW gw. *drabina* 'kobieta wysoka i chuda'
glizda gw. *gl'izda* 'kobieta wysoka i chuda'
igła SW gw. *igȳa* 'kobieta wysoka i chuda'
patyczara gw. *patycȳara* 'kobieta wysoka i bardzo chuda'

UBIÓR

dziadówka gw. *žadűfka* 'kobieta źle ubrana'
kicak gw. *kicȳk* 'kobieta zaniedbana, źle ubrana'
opica gw. *uopica* 'kobieta ubrana wyzywająco'
wieśniaczka SW gw. *vješńacka* 'kobieta ubierająca się niemodnie'

WŁOSY / FRYZURA

kłobuk gw. *kuobuk* 'kobieta z dużą, natapirowaną fryzurą'
strzechacz gw. *ščexȳc* 'kobieta o bujnych, zmierzwionych włosach'
szopa SW gw. *šopa* 'kobieta o bujnej, zmierzwionej czuprynie'

[(NIE)ZGRABNOŚĆ / (NIE)KSZTAŁTNOŚĆ]

bela SW gw. *bela* 'kobieta otyła, mocna'
kobyła SW gw. *kuobyȳa* 'kobieta nieproporcjonalnie duża, niezgrabna'
kroma gw. *krůma* 'kobieta niekształtna, nieforemna'
kurzaja SW gw. *kuȳaja* 'kobieta o niewyraźnych cechach płciowych'
pniak SW gw. *pńȳk* 'kobieta nieposiadająca kobiecych kształtów'

STOSUNEK DO PRACY LENISTWO

damula SW gw. *damula* 'kobieta wyniosła, zadbana, elegancka, która niechętnie pracuje'

gnuśniara gw. *gnuśniara* 'kobieta leniwa, opieszala'

paniusia SW gw. *pańusa* 'kobieta dbająca o swój wygląd, ale nieutrzymująca czystości wokół siebie, niepracowita, wyniosła'

NIEFACHOWOŚĆ / OPIESZAŁOŚĆ

bebla gw. *bebla* 'kobieta niepotrafiąca dobrze gotować (gotująca *beble*); licha gospodyni'

dłubaczka gw. *dubacka* 'kobieta wykonująca pracę opieszale'

guzdraczka gw. *guzdracka* 'kobieta pracująca powoli, ślamazarnie'

młódka SW gw. *mułtka* 'kobieta młoda, często niedoświadczona gospodyni'

skubaczka gw. *skubacka* 'kobieta pracująca powoli'

NIEDBAŁOŚĆ O CZYSTOŚĆ

gizdula gw. *gizdula* 'kobieta brudna, niezachowująca należytej czystości w pracach tego wymagających'

gnojnica gw. *gnójnica* 'kobieta brudna, zaniedbana, śmierdząca, która nie dba o czystość w pracach tego wymagających'

niechlujnica gw. *niechlujnica* 'kobieta brudna, niedbająca o czystość w pracach tego wymagających'

pakośnica gw. *pakuśnica* 'kobieta niechlujna, nieutrzymująca porządku w swoim otoczeniu'

Zebrany przeze mnie materiał leksykalny ujawnił pewien typ preferencji systemu wartości i antywartości obowiązujący w wiejskiej społeczności kulturowej. Najsilniejszemu wartościowaniu społecznemu są poddawane postawy moralne i społeczne (Kąs 1994: 120), one to bowiem wyznaczają ogólny zarys funkcjonowania w społeczności wiejskiej.

Jako że „tworzony w świadomości społecznej wizerunek członka [...] społeczności [wiejskiej – przyp. Autorki] jest wizerunkiem pożądanym, oczekiwanym, a nie opisowym” (Kąs 1994: 121), większość ekspresywizmów to określenia negujące, stanowiące pewne „zabezpieczenie przed upowszechnianiem się [...] negatywnie ocenianych zachowań” (Kąs 1994: 121).

Utrzymaniu pożądanego porządku moralnego zagraża zwłaszcza nieprzyzwoitość i erotyka. Jak wynika z materiału, słownictwo charakteryzujące tę sferę ludzkich zachowań nazywa kobiety głównie ze względu na ich sposób prowadzenia się.

Z przeprowadzonej na terenie wsi ankiety wynika, że leksemy różnią się między sobą stopniem wyrażanej oceny negatywnej. Pierwszą grupę stanowią leksemy wyrażające lekki dystans, lekką ironię wobec danej osoby: *kocica, zalotnica*. Druga grupa to leksemy wyrażające wyraźną niechęć, drwinę, lekceważenie: *miłośnica, kochanica, opica*. W trzeciej grupie znalazły się leksemy wyrażające potępienie, oburzenie, pogardę itp.: *bączycza, gonicha, lafirynda, latawica, szlaja, ścigaczka*. Do czwartej zaliczyłam leksemy wyrażające najwyższe potępienie i obrzydzenie: *bezecnica, dupodajka, flądra, kurwa, ladacznica, przespanica, suka, szmata, ściera, zdziera*.

Jak można zauważyć, w kolejnych grupach liczba leksemów rośnie. Wynika z tego, że w sferze zachowań seksualnych kobiety są oceniane bardzo rygorystycznie. Ekspresywizmy piętnują nie tylko utrzymywanie stosunków płciowych z mężczyzną (bądź mężczyznami) niebędącym mężem, lecz również nadmierną aktywność towarzyską, zwłaszcza w godzinach nocnych. Wiąże się to z powszechną opinią, że kobieta przebywająca często poza domem jest niemoralna. Według najstarszych mieszkańców wsi: *baba mǎ šěžeć v dǔmu / ftedy ńe važi ńikǔmu*. Kobiety szykanowane są również za zbyt wyzywający strój (opice). Nieskromny ubiór konotuje bowiem w pewien sposób nieprzyzwoitość i dlatego kobiety noszące takie stroje są postrzegane przez społeczność wiejską jako amoralne, drażnią przecież zmysły cudzych mężów.

Z brakiem zrozumienia spotykają się także kobiety, które urodziły nieślubne dziecko (bączycze) bądź są w ciąży, gdy idą do ślubu (przespanice). Takie kobiety spotykają się z komentarzami typu: *na guǒvie vǐǎneg a v bžuxu Jǎnek; iǎk sučka ńe dǎ / to pǐeseg ńe veźmie*.

Kiedy jednak urodzą dziecko i żyją z mężem *iǎg Bǔk pšykǎzǎu*, zostaje im to zapomniane i stają się ponownie pełnoprawnymi członkiniami wspólnoty wiejskiej. Gorzej, jeżeli żyją na tzw. *kuǔčǔm ũape*, wtedy są określane mianem ladacznic, kochanic, bezecnic.

Zdecydowanie najwięcej leksemów nazywa kobietę w jej uwarunkowaniach społecznych. Jeśli przyjmiemy za M. Pająkowską, że „liczebność nazw w pewnym stopniu wskazuje na system wartości” (Pająkowska 1997: 38), to okaże się, że najczęściej piętnowane są takie cechy zachowania kobiet, jak agresywność, dokuczliwość, kłótniowość, plotkarstwo, gadulstwo, płaczliwość i niestateczność. Zestaw ekspresywów służących do wyrażania emocjonalnego stosunku względem konkretnych postaw wskazuje na szczególne wartościowanie społeczne z punktu widzenia znaczenia danego zachowania dla wspólnoty Zagórza. Indywidualizm jednostki nie ma znaczenia, jeśli godzi w podstawy funkcjonowania społeczności wiejskiej, życie w tejże wspólnocie niesie bowiem ze sobą konkretne nakazy i obowiązki. I tak na

przykład nadmierne zainteresowanie sprawami bliźnich jest uważane za zjawisko bardzo negatywne, o czym może świadczyć pokaźna liczba ekspresywizmów piętnujących kobiece gadulstwo i kłótniowość.

O wiele bardziej niepokojąca niż „babskie gadanie” jest skłonność do plotkowania, dokuczania i wścibstwa. Wśród leksemów określających osoby kłótniwe, dokuczliwe i płaczliwe daje się zauważyć pewną zależność – otóż dominują te, które w warstwie desygnacyjnej zawierają elementy ostrości (*kosa* i *osa* wskazują na cięty język osoby mówiącej), lub te, które prymarnie odnoszą się do świata zwierząt, a użyte na określenie ludzi posiadają wyłącznie negatywne konotacje, np. *szczekaczka*, *gęgula*, *buczek*, *skuczek*.

System leksykalny gwary Zagórza utrwała także pewne stereotypowe sądy dotyczące wyglądu zewnętrznego. Wbrew pozorom, cechy fizyczne danej osoby wpływają na jej postrzeganie przez społeczność wiejską. Jak pisze J. Kąś, „kryteria wartościowania postaw [...] są [...] zbiorowym doświadczeniem społeczności wiejskiej, zdobywanym przez długi czas w warunkach cechujących się surowością i bezwzględnością, zagrażających wprost fizycznej egzystencji” (Kąś 1994: 125). Owe specyficzne warunki życia na wsi wpłynęły na ugruntowanie się pewnego modelu człowieka wsi – silnego fizycznie, dobrze zbudowanego i przede wszystkim zdrowego.

Jedną z najbardziej szykanowanych cech wyglądu zewnętrznego jest nadmierna szczupłość. Mieszkańcy wsi boją się wiązać z osobami chudymi, bowiem – w ich przekonaniu – osoby szczupłe nie są w stanie sprostać obowiązkowi, jakie niesie za sobą założenie rodziny. Oto wypowiedź 72-letniego mężczyzny traktująca o jego stosunku do kobiet chudych: *a buo uũn to p̃iez żeby na kuości lećau? / iã mu gãdãu / pam̃iyñtãj xuop̃ce że xude żeŃcy ny nie zag̃eĩũm ci p̃ieĩzyny*. Kobiętę ocenia się więc w aspekcie biologicznym: musi być silna, by móc rodzić i wychowywać dzieci. Bardzo często nadmiernej szczupłości towarzyszy wysoki wzrost, który sam w sobie nie jest przez społeczność wiejską piętnowany, jeśli nie idzie w parze z mizernym wyglądem. Wysoki wzrost, a więc „dużość” jest dla wspólnoty wiejskiej zaletą, konotuje bowiem siłę fizyczną. O mężczyźnie wysokim mówi się: *xuob iag dũmp, xuob iag Ńfiyca, kavãu xuopa*. Nie do końca jednoznaczne konotacje posiadają podobne porównania odnoszące się do kobiet: *baba iak p̃iec, baba iak stodoũa*, w niektórych kontekstach mogą oznaczać kobietę otyłą i nieforemną. A taka kobieta bywa nazywana *belã, kromã, pniakiem* i innymi ekspresywizmami deprecjonującymi jej kobiecość. Podobnie jak nadmierna szczupłość, również otyłość bywa piętnowana. To, co duże, często jest nieforemne i niezgrabne. „Dużość” konotuje więc brzydotę i ociążałość, ta z kolei może być przyczyną poważnych zaniedbań w pracy. Nadmierna tusza ogranicza ruchy, dlatego kobiety otyłe są przeważnie postrzegane jako powolne, flegmatyczne. „Dużość” jest zatem zaletą, ale tylko wtedy, jeśli towarzyszy jej witalność i energiczność.

Na określenie ludzi chudych i grubych społeczność zagórska używa ekspresywnych mających w warstwie desygnacyjnej takie cechy, jak cienkość – w wypadku określeń osób szczupłych, lub „dużość”, nieforemność – dla nazwania osób otyłych. I tak chudość jest deprimowana przez pole nazw przedmiotów (lub ich wyobrażeń) cienkich lub wyschniętych: *drabina, glizda, igła, kostucha, patyczara* (motywowana przez *patyk*), *szczapa, szkapa* i in. do opisania otyłości służy klasa nazw przedmiotów lub zwierząt dużych, nieforemnych, niekształtnych: *beczka, buła, krowa, ociepa, słonica* i in.

Piętnowane bywają również kobiety przywiązujące – według mieszkańców Zagórza – zbyt dużą wagę do własnego wyglądu. Ekstrawagancki strój czy uczesanie traktowane są przez społeczność wiejską jako przejaw dziwactwa. Negacja podobnych „udziwnień” nie wynika jednak tylko ze społecznej niezgody na odmienność. Dbałość o swój wizerunek wymaga czasu, a czas jest wartością bardzo cenną na wsi i nie należy go marnować na zajęcia nieprzynoszące korzyści. Dlatego antytypem dobrej gospodyni jest na wsi kobieta z długimi pomalowanymi paznokciami: *buka to takimi pazurami dā rade co zrobić?*

Zatem ze względu na cechy fizyczne, kobiety są oceniane bardzo rygorystycznie. W porównaniu z mężczyznami, od kobiet wymaga się większej dbałości o czystość i higienę. Ma to związek z rolą, jaka przypada w udziale kobiecie na wsi – rolą gospodyni. Substytutem piękna dla wiejskiej wspólnoty kulturowej jest kobieta silna, zdrowa, dobrze zbudowana, o rumianej cerze i zdrowych włosach.

Niewątpliwie jednym z najważniejszych kryteriów oceny człowieka przez mieszkańców wsi jest jego stosunek do pracy. Praca dla społeczności wiejskiej stanowi pewną sferę sacrum, mówi się o niej zawsze z godnością i szacunkiem. Wynika to z reguł współżycia społecznego opartych na zasadach religijnych, które stwarzają potrzebę okazywania czci osobom pracującym. Ów szczególny stosunek do tych osób uwidacznia się w formach pozdrowień typu: *ščyść Būože; deĵ Pańe Būože urozaĵi* itp. Pracowitość jest cechą bardzo pożądaną, dlatego osoby leniwe, opieszałe i niechłujne zostają wyrzucone poza nawias społeczności wiejskiej. Pracowitości oczekuje się w równym stopniu od kobiet i od mężczyzn, jednak to od płci pięknej wymaga się większej dbałości o czystość, co wiąże się ze wspomnianą już rolą gospodyni. Warto również zaznaczyć, że na wsi najbardziej cenione są kobiety, które oprócz pracy zarobkowej zajmują się także prowadzeniem gospodarstwa rolnego. Dobrze wyraża to wypowiedź 79-letniej mieszkanki wsi: *Jaška to puozaĵi pšed vyjšym dū robuoty ųopožuųųić ųobejšće / ųopačyĵ gāvjeĵe i iešće dū matki na drugim kūincu fši ieĵe na roveĵe / ųeby ĵi krove vyduoĵić / buo ta matka to ĵuš pšecyĵ nedouĵyųnā / a puųųni še šypkuo ųomyĵe i leći dū robuoty.*

Pracowitość stanowi więc dla wiejskiej wspólnoty kulturowej pewną normę i dlatego dopiero jej brak bywa nazywany. Ekspresywizmy są wymierzone przeciwko tym, którzy, zaślaniając się nowoczesnością i wysoką pozycją społeczną, prze-

kreślają wielowiekowe przywiązanie do ziemi: *a vižauaš tũm damulke žeby f puolu robiua?*

Jak wynika z powyższej analizy, w języku mieszkańców wsi został utrwalony pewien ogólnie akceptowany wzorzec kobiety. Wśród analizowanych jednostek leksykalnych przeważają zdecydowanie określenia wskazujące na te cechy kobiety, które są przez społeczność wiejską oceniane negatywnie. Funkcjonujące w gwarze mieszkańców Zagórza ekspresywizmy ukazują pewien wyidealizowany obraz kobiety, odpowiadają zatem na pytanie: jaka ma być, a nie jaka jest kobieta na wsi. Językowy obraz kobiety zgadza się z jej stereotypowym wyobrażeniem jako gospodyni, istoty uczuciowej, zmiennej, ale i skłonnej do plotkowania i wścibstwa. Utrwalone w gwarze jednostki leksykalne negatywnie oceniają również pewne cechy wyglądu zewnętrznego, pamiętać jednak należy, że językowe kreowanie wizerunku kobiety zależy w dużej mierze od społecznych wymagań stawianych jej w związku z pełnionymi przez nią rolami: matki, żony, gospodyni itp. Dlatego zdarza się, że niektóre leksemy, prymarnie określające walory zewnętrzne kobiety, konotują pewne cechy charakteru bądź odwołują się do określonych zachowań. I tak np. *oćwiara* to kobieta otyła, ale również ociężała i powolna. W związku z tym *oćwiara* będzie pracowała zbyt wolno i wobec tego nie będzie dobrą gospodynią.

Granice między poszczególnymi klasami nie są więc ostre. Zdarza się, że te same leksemy wchodzą w obręb różnych kategorii. Dzisiejszy portret kobiety zakodowany w leksyce mieszkańców Zagórza jest wynikiem nie tylko współczesnego oglądu świata przez zbiorowość wiejską, lecz także następstwem pewnych schematów myślowych i stereotypowych sądów tkwiących głęboko w ludzkiej psychice.

Literatura

- Bartmiński J., Panasiuk J., 1993, *Stereotypy językowe*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX w.*, red. J. Bartmiński, t. 2, Wrocław, s. 363-387.
- Bartmiński J., 1999, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 103-120.
- Bartmiński J., 2001, *O językowym obrazie świata Polaków końca XX wieku*, [w:] *Polszczyzna XX wieku. Ewolucje i perspektywy rozwoju*, red. S. Dubisz i S. Gajda, Warszawa, s. 27-53.
- Jędrzejko E., 1994, *Kobieta w przysłowiach, aforyzmach i anegdotach polskich. Konotacje i stereotypy*, [w:] *Płeć w języku i kulturze*, red. J. Anusiewicz, K. Handke, Wrocław, s. 159-171, *Język a kultura*, t. 9.
- Kąś J., 1994, *Kulturowy stereotyp mężczyzny i kobiety w środowisku wiejskim (na materiale gwar orawskich)*, [w:] *Płeć w języku i kulturze*, red. J. Anusiewicz, K. Handke, Wrocław, s. 119-130, *Język a kultura*, t. 9.

- Kąś J., 2002, *Wizerunek mężczyzny i kobiety w tradycyjnej społeczności wiejskiej (na materiale gwar orawskich)*, [w:] *Rozmaitości językowe ofiarowane prof. dr. hab. Januszowi Strutyńskiemu z okazji Jego jubileuszu*, red. M. Skarżyński, M. Szpiczakowska, Kraków.
- Kurek H., 1995, *Przemiany językowe wsi regionu krośnieńskiego. Studium socjolingwistyczne*, Kraków.
- Kurek H., 2003, *Przemiany leksyki gwarowej na Podkarpaciu*, Kraków.
- Markowski A., 1990, *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*, t. 1-2, Warszawa.
- Markowski A., 1992, *Polszczyzna końca XX wieku*, Warszawa.
- Pająkowska M., 1997, *Słownictwo kociewskie a kultura ludowa*, Bydgoszcz.
- Pelcowa H., 1999, *Przeszłość w językowym obrazie świata współczesnej wsi*, [w:] *Przeszłość w językowym obrazie świata*, red. A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski, Lublin, s. 253-267.
- Peisert M., 1994, „On” i „ona” we współczesnej polszczyźnie potocznej, [w:] *Płeć w języku i kulturze*, red. J. Anusiewicz, K. Handke, Wrocław, s. 97-108, *Język a kultura*, t. 9.
- Słownik języka polskiego*, 2003, red. S. Dubisz, Warszawa
- Tokarski R., 1993, *Słownictwo jako interpretacja świata*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX w.*, red. J. Bartmiński, t. 2, Wrocław, s. 335-362.
- Tokarski R., 1999, *Językowy obraz świata w metaforach potocznych*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 65-81.

